

Works. University Press, Oxford) szempontból is kiemelkedő – nagyszerűen illeszkedik PÉCSELI KIRÁLY IMRE retorikai munkájának jelentőségéhez.

HUJBER SZABOLCS
Eötvös Loránd Tudományegyetem

Beszédművelésünk fél évszázadáról

Wacha Imre, *A szöveg és hangzása – Cikkek, tanulmányok a beszédről*

Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 2017. 199 lap

Akik figyelemmel kísérik a magyar beszédművelés jelenkori történetét, meggyőződhetnek arról, hogy – főleg a Kazinczy-versenyeknek köszönhetően – a kezdeti követelménytől („Tisztán kell ejteni a beszédhangokat!”) messzebbre jutottunk. A felkészítő tanárok és a versenyzők is elfogadják ezt az alapelvet: a hangnak nemcsak szépen kell szólni, hanem értelmesen is, azaz a szövegegész teljes megértése alapján lehet értelmesen és hatásosan tolmácsolni egy-egy adott szöveg közlendőjét.

A megtett út egyes állomásairól és a tanulságok alakulásáról WACHA IMRE tanár úr igen érdekes könyvéből kapunk részletes tájékoztatást. Biztos vagyok abban, hogy jól ismerik őt itthon meg a határainkon túl azok a kollégák és tanítványaik, akik sokat tanultak eddig publikált írásaiból. Azt mégis ki kell emelnem így előljáróban is, hogy a szép és kifejező beszéd tanításának nyelvészeti és szakpedagógiai kérdéseivel – DEME LÁSZLÓ professzor mellett (első számú segítőként) – WACHA IMRE foglalkozott a legbehatóbban és legeredményesebben. Nem túlzás azt állítanom, hogy korunk beszédkutatásában és a beszédművelésben őket tekintjük mestereinknek.

A könyv megjelentetését az tette szükségessé, hogy a beszédvizsgálatokról szóló írásokat ma már nehéz fellelni, mert ezek részben folyóiratokban jelentek meg eléggé szétszórta, és a tanulmánykötetekhez sem könnyű hozzájutni. Az Előszóban ezt írja a szerző: „Ezek közül a régebbi, de ma is érvényes mondandót közlő cikkek közül hetet tartalmaz ez a kötet. Ezek a tanulmányok remélhetőleg segítséget nyújtanak ahhoz a munkához, amelynek célja az is, hogy tanítványaink tudatosan használják a mindnyájunkat megtartó anyanyelvünket.”

Az első fejezet címe: Az elhangzó beszéd szövegfonetikai eszközeinek rendszere és összefüggései (7–38). Ennek fő mondandója: „Túl kell lépni az artikuláláson a mondatfonetika felé”. Világos példákkal szemlélteti a szerző, hogy a helyes hangsúlyozás szorosabb kapcsolatban van a hanglejtéssel, a tempóváltás meg a szünetek alkalmazásával. Ezek részben a szöveg értelmezésének, tagolásának fontos eszközei, egyúttal zenei-ritmikai szerepük is van. A hangszínezet változásait ugyancsak mondatfonetikai eszköznek tekinthetjük. Jól lehet az említett mondat- és szövegfonetikai eszközök konkomitánsak, de ez csak alapállás, vagyis nem feltétlenül szükséges felhasználni az összes eszközt a mondatok értelmes felolvasásakor. Ha valakinek dallamosabb a beszéde, ennek önmagában is lehet tagoló-értelmező szerepe, vagyis ebben az esetben a tempóváltásnak csupán biztosító, másodlagos funkciója lesz. – Igen érdekes táblázattal szemlélteti a szerző az elhangzó beszéd szövegfonetikai elemeinek rendszerét és funkcióit (32–33). Tanulságos továbbá ebben a fejezetben az, hogy a spontán, kötetlen beszéd műfajainak (interpretatív beszéd, „fél-reproduktív beszéd”) meg-szólaltatáskor a beszélőnek az előadás szimultán, szinkron folyamatát kell érzékeltetnie.

A 2. fejezet témája: A tételhangsúly. A felolvasandó szövegben – WACHA IMRE szerint – meg kell találnunk az ún. tételmondatokat, de még ezek között is lehetséges bizonyos hierarchia. Bárczi Géza szövegének elemzése (58–59) döbbsenhet rá bennünket arra, hogy tételmondatok kötik össze a szöveg gondolatmenetében az értelmi egységeket. Ezt hanggal (szövegfonetikai eszközökkel) kell kifejeznie annak, aki a szöveg felolvasására vállalkozik. A tételmondatok kiemelésének szabályait nyolc pontban foglalta össze a szerző (59–60).

A 3. fejezet címe: A szöveg és hangzása (63–70). Kétségtelen, hogy a szöveg tartalmához illő hangzás tervezése és megvalósítása nem könnyű. Más hangzást (interpretációt) kíván a spontán beszédhez közel álló írásmű, és egészen mást az, amelyet eredetileg olvasásra szánt a szerzője. DEME LÁSZLÓ szellemes véleménye szerint vannak „füllel (is) írt szövegek” és vannak „majdnem süketen, a belső hallás kikapcsolása nélkül írt szövegek”. A második típusú szövegeket „át kell tenni” (hangzás tekintetében) a füllel is felfogható szövegek közé, hogy azt a hallgató megérthesse. Ezért az előkészültek során az előadónak (felolvasónak) a nyelvi elemzésen túl még arra is kell gondolnia, hogy a várható szereplés milyen szituációban, milyen körülmények között fog megtörténni.

A 4. rész főcíme: Szöveg és (adekvát) interpretáció (71–94). Alcímiben: Szövegműfaj, szövegforma, szövegértelmezés, szövegmondás. – Az egyik legterjedelmesebb tanulmány így tagolódik alfejezetekre: 0. A Kazinczy-versenyek céljáról. 1. A Kazinczy-versenyek problematikája a hivatásos beszélők gyakorlatában. 2. A kommunikációs szituáció, az interpretálási szándék és a hangzásforma kapcsolata. 3. Az interpretálás stílusgondjai. 4. A szöveg, szövegforma, szövegszerkezet, nyelvi forma és a hangzásforma összefüggései. 5. A megszólaltatás alapkérdései. 6. A szöveg meghatározásának gondjai. 7. Az akusztikus stílusideál, a pódiumstílus kérdése. 7.1. A Kazinczy-versenyek hangvétele. 8. A szöveg (mondatok) hangzásának (intonálásának) szerepéről. 8.1. A szöveg és a szuprasegmentális eszközök kapcsolata a szöveg megszólaltatáskor. 8.2. A megszólaltatás egyik alapkérdéséről: tagolás és kapcsolás a szövegben. 9. A kommunikáció feltételeinek és a szövegnek a kapcsolata. 10. A kommunikációs „mező”, a szöveg és a hangzás kapcsolata. 10.1. Szépirodalmi példa az elmondottak illusztrálásául. 11. Gyakorlati példák helyett. 12. Összegezés. – Itt, az utolsó fejezetben arról olvashatunk, hogy a mondatfonetikai eszközöknek a mondat síkján van/lehet szerepük (93). A szövegfonetikai eszközök pedig a kontextus síkján, a mondatláncolat kifejezésekor kapnak szerepet (89–94).

Az 5. rész címe: Szövegszerkezet és hangzásszerkezet (95–106). Ebben arról van szó, hogy a szöveg lineáris kohézióját nagyjából futó olvasással is fel lehet deríteni, de azt már nem, hogy a nagyobb szerkezeti egységek miként bomlanak tovább kisebb logikai-szerkezeti egységekre. A következő lépés a szövegmondatok kapcsolódásának felismerése. Ehhez feltétlenül szükség van jó leíró nyelvtani (mondattani) ismertekre. Arra például, hogy a téma-réma viszonyokat is felismerje az elemző az egymást követő mondatokban. Itt az előre- és visszautalások pontos kapcsolódásainak szemantikai vonatkozásait is figyelembe kell venni. A szövegek komplex elemzéséhez mintákat is ad a szerző három szépirodalmi szöveg és egy szónoklat elemzésével (97–106).

A 6. rész főcíme: Szövegműfaj és beszédstílus. Alcím: A szöveg megszólalásáról és megszólaltatásáról (107–124). Ebben a fejezetben WACHA IMRE arra tett kísérletet, hogy szövegek alapján mutassa be ezt az összefüggést: a különböző műfajú szövegeknek sajátos, a műfajra jellemző hangzásviláguk van. Előadóművészek versmondó gyakorlata alapján szűrte le ezt a tanulságot, hogy többféle interpretáció is lehetséges az adott a szöveg hang-

zásában (de lényegében a szöveg lehetőségei lapján), ám „ami pedig ettől eltér, az már az a többlet vagy más, amit az interpretátor tesz hozzá »saját magából«” (120). Erre csak a legnagyobb művészek képesek! Berek Katalin, a nagy kísérletező például úgy tudta elmondani Petőfi Anyám tyúkjá című versét, mintha az spontán fogalmazású beszédként jött volna létre. Vagyis vers megszólaltatásakor egyszerre keltette a hangzás vers és próza hatását.

A 7. rész címe: Szituativitás a szövegben és az előadásban. Igen nehéz téma ez, mert nincsenek pontos ismereteink arról, hogy ugyanaz a mű máshol, más személy előadásában miként szólal (na) meg. Az is valószínű, hogy nagy előadóink mindig tudtak valami új színt vinni a sokszor elmondott prózai, ill. verses szövegeikbe. WACHA felfogása szerint: „Érthetjük a szituativitás kérdését úgy is, hogy milyen szituációk, szituáció- és attitűdváltások vannak magában a felolvasandó szövegben” (128). Ezt ugyan elemzéssel meg lehet állapítani, de az már sokkal nehezebb, hogy a váltásokat miként lehet hanggal érzékelteni. – Igen tanulságos még ebben a fejezetben A szöveg „megszólaltatásáról és megszólaltatásáról” szóló alfejezet (131–140). Az előzőekben már említett elemzési szempontok mellett – WACHA IMRE szerint – „a szövegen kívüli világról sem szabad megfeledkeznünk” (133). Ide tartozna az a kultúra és környezet, amelyben a befogadó él, illetve amit ebből a tolmácsoló magáévá tudott tenni.

Közzé tette a szerző a kötetben említett szövegeket is (141–176). A szövegek között vannak szépirodalmi, értekező szövegek és szónoki beszédek is. A szövegek szerzői: Ady Endre, Bálint György, Bárczi Géza, Cs. Szabó László, Illyés Gyula, Gyergyai Albert, Kossuth Lajos, Kosztolányi Dezső, Krúdy Gyula, Laziczius Gyula, Makay Ida, Marx György, Móricz Zsigmond, Nagy Lajos, Pázmány Péter, Sütő András, Szabó Lőrinc, Száraz György és Veres Péter.

A Függelékbe kerültek a kiejtési álszabályok és babonák. Közülük néhány – sajnos – még ma is él a köztudatban (177–180). Nagy hasznát veszik majd olvasóink a kötet végén található bibliográfiának is (181–196).

A könyvet WACHA IMRE szakmai életrajza zárja (197–198). Ebből megismerhetjük a szerző sokirányú és rendkívül gazdag életművét. Kollégánk szorgalmas munkása volt éveken át az MTA Nyelvtudományi Intézetében a szótári munkálatoknak. 1964-től több évtizeden át vezette a rádió, majd a televízió bemondóinak beszédképzését. Tagja volt a beszéd- és magatartáskultúra állapotát vizsgáló munkacsoportnak. Vendéglelőként retorikát tanított Pécsen a PTE-n és Szegeden, a JATE-n. 1990–1995 között fonetikát oktatott az ELTE Fonetikai Tanszékén. Kutatási területei: szótárírás, stilsztika (Petőfi és József Attila stílusa), majd egyre inkább a retorika, a beszédművelés és a spontán beszélt nyelv hangzása. Kimagasló munkásságát több alkalommal ismerték el magas kitüntetésekkel.

Az ismertetett könyv szerzője nem említi, hogy a 20. század második felében felendült fonetikai, logopédiai kutatások tették lehetővé a modern beszédművelés tudományos alapjainak megteremtését. DEME LÁSZLÓ, LŐRINCZE LAJOS, ELEKFI LÁSZLÓ, BOLLA KÁLMÁN, MOLNÁR JÓZSEF, WACHA IMRE, PÉCHY BLANKA, BENCZÉDY JÓZSEF, SZENDE ALADÁR, FISCHER SÁNDOR, GÁTI JÓZSEF, MONTÁGH IMRE máig ható munkássága révén bontakozott ki a 20. század második felében hazánkban az elhangzó beszéd törvényeinek feltárása és a gyakorlatban való alkalmazása.

A recenzió írója hasznosnak tartaná, ha WACHA IMRE fontos könyve minden általános és középiskola könyvtárába eljutna.